

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2015 – Volume 24, Issue 1, pp. 4–23
URN:NBN:NL:UI:10-1-114645

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Uopen Journals, in cooperation

with Utrecht University of

Applied Sciences, Faculty of Society and Law

Copyright: this work has been published under a

Creative Commons Attribution-Noncommercial-No

Derivative Works 3.0 Netherlands License

Mayke Kromhout, PhD is an independent researcher.

She completed her post-graduate research at University
of Amsterdam with a dissertation on survival strategies
of urban poor in Suriname.

Raymond Kloppenburg, PhD is a senior research fellow
at HU Utrecht University of Applied Sciences. In 2011 he
completed his post-graduate research with a dissertation

on the quality of assessments in social work
education.

Lia van Doorn, PhD is an associate professor at
the Research Centre for Social Innovation of HU
Utrecht University of Applied Sciences. In 2002 she
completed her post-graduate research at Utrecht
University with the dissertation "A while on the
street. A study about (former) homeless in Utrecht,
The Netherlands (1993–2000)".

Correspondence to: Raymond Kloppenburg, Utrecht
University of Applied Sciences, Faculty of Society and
Law, Oudenoord 340, 3513 EX Utrecht, Netherlands,
E-mail: raymond.kloppenburg@hu.nl

Received: 3 December 2014

Accepted: 25 February 2015

Category: Research

MAYKE KROMHOUT,
RAYMOND
KLOPPENBURG,
LIA VAN DOORN

KINDEREN BUITEN BEELD. DE LEEFSITUATIE VAN ONGEDOCUMENTEERDE KINDEREN IN NEDERLAND

ABSTRACT

Forgotten children. The living situation of undocumented children in the Netherlands

The Netherlands signed the UN Convention for the Rights of the Child two decades ago. However, various measures taken by the Dutch Cabinet indicate a narrowing of the rights of children. These measures are attracting a great deal of criticism from the High Commissioner for Human Rights

of the Council of Europe, the Children's Ombudsman, human rights organizations and interest groups. They base their criticism primarily on research into children with residence status: children in refugee centres and family detention centres, and individual under-age refugees.

There is virtually no information on undocumented children. By this, we mean children who are not staying in family detention centres, have never requested asylum, or children who have been denied refugee status. Researchers and organizations estimate this group of children to number in the thousands. No recent information is available about the current situation of undocumented children living in the City of Utrecht. This was the reason for conducting this study into the number of undocumented children and the conditions in which they live.

Fanga Musow, a shelter project for undocumented women and children in Utrecht, initiated the study. Stichting Los ("National Support Point for Undocumented Migrants"), HU University of Applied Sciences Utrecht (Research group Innovation in Social Work) and Defence for Children were also all involved in this study. The request for a follow-up on this initiative came from the City of Utrecht. The municipality wanted to know what it could do to improve the situation of this group of children in the city.

The objective of the study was to gain insight into the number of undocumented children and into their living and housing circumstances.

There were four research questions: 1) How many undocumented children are there in the Netherlands and in the City of Utrecht? 2) How do undocumented children experience their housing and living conditions? 3) To what extent are conditions for the children's development guaranteed? And 4) What recommendations should be formulated for municipal policy to ensure decent conditions for development of undocumented children?

To answer these research questions, we conducted a quantitative study to estimate the number of undocumented children, and a qualitative study to examine the developmental situation of these children.

The data was collected using the following methods: through a written questionnaire sent out and phone calls made to educational institutions (primary schools and secondary education institutions) and early development centres in Utrecht; secondary analyses of the databases belonging to the City of Utrecht; semi-structured interviews with undocumented children between 6 and 19 years old; and a study of the scientific literature on the housing and living conditions of undocumented children.

We used a model from Kalverboer and Zijlstra (2008) as a source for the interview questions. On the basis of the Convention on the Rights of the Child (CRC), the researchers formulated fourteen conditions for development. We reduced this number of conditions to eight, distributed over the categories inside and outside the family. The conditions inside the family are livelihood, housing, pedagogical environment and health. The conditions outside the family are social networks, education, interaction with peers and the future. Fourth-year students from HU University of Applied Sciences Utrecht conducted the interviews and transcribed them verbatim. They performed the analyses together with the researchers from HU University of Applied Sciences Utrecht. The reason for involving students in the research was to make these prospective professionals in the social and legal sectors aware of the issues surrounding this group of vulnerable children. The children were recruited via social work institutions and intermediaries. Since we did not manage to find enough children in Utrecht who would agree to an interview within the research period, we expanded the area of recruitment to the three other major cities in the Netherlands: Amsterdam, Rotterdam and The Hague.

“Only” 45 children without a permanent residence are recorded in the education files of the City of Utrecht. Our survey and calls to schools and early development centres revealed that seven undocumented children live in Utrecht. Most of the intermediaries that we approached indicated that they did not have enough time to participate in the study.

The interviews resulted in the following findings. Of the 29 children, 16 were born in the Netherlands. More than half are growing up without a father. The children form part of a total of 21 families. All of these children attend school. They have a social network that they can fall back on and that supports them in practical matters but also in legal procedures. Most of the children aspire to a future in the Netherlands. A large number of the children indicate that they lack basic needs such as school supplies, toys, (sports) clothing or a bike. Of the 21 families to which the children belong, seven are completely dependent on donations. The children also say they suffer from the many relocations that they have gone through and their cramped housing conditions. Furthermore, the children indicate that there are many things they cannot do, such as work, obtain a scooter or driving license, visit places where they will need to show identification, or travel abroad.

Determining the actual number of undocumented children in the Netherlands and Utrecht turned out to be quite challenging. The scientific literature, municipal database and the intermediaries who were approached did not provide conclusive information about the group. It was not possible to establish an exact number for the City of Utrecht based on the numbers that we found.

The children who were interviewed reported problems that correspond in part to those of documented children and particularly those growing up in poverty. Many children who live in poverty suffer from problems related to an unhealthy or unvaried diet, or cannot afford the membership of (sports) clubs. These issues are not unique to undocumented children. However, our study shows that the problems of undocumented children are more fundamental in their nature than those of documented children who grow up in poverty.

Keywords

Undocumented children, immigration policy, developmental requirements

SAMENVATTING

Kinderen buiten beeld. De leefsituatie van ongedocumenteerde kinderen in Nederland

Dit artikel werpt licht op de omstandigheden waaronder kinderen zonder verblijfsstatus (ongedocumenteerde kinderen) opgroeien in Nederland en niet in beeld zijn bij de overheid. Het betreft uitgeprocedeerde kinderen en kinderen die nooit een asielaanvraag hebben ingediend. In beide gevallen gaat het om kinderen die met hun ouders een bestaan in de illegaliteit opbouwen. De data zijn afkomstig uit een studie naar de woon- en leefsituatie van 29 illegale kinderen tussen 6 tot 19 jaar oud. De kinderen benoemen problemen die gedeeltelijk samenvallen met die van andere kinderen in Nederland, ook kinderen die in armoede opgroeien. De problemen van ongedocumenteerde kinderen werken echter zwaarder door. Ook staan zij onder grote psychische druk. Ze leven met het geheim van hun juridische status, zijn bang door de politie te worden opgepakt, weten niet wie ze kunnen vertrouwen en ervaren hun toekomst als ongewis.

Trefwoorden

Ongedocumenteerde kinderen, immigratiebeleid, ontwikkelingsvoorwaarden

INLEIDING

In Nederland is een groep kinderen zonder verblijfsstatus (hierna: ongedocumenteerde kinderen) woonachtig, waarover weinig bekend is. Niet bij de overheid of bij instellingen voor gezondheid, welzijn en onderwijs en niet bij de media. Kinderen die in een asielprocedure zijn betrokken, zijn nog redelijk in beeld. De meesten verblijven namelijk in asielzoekerscentra (AZC's). Maar van de groep uitgeprocedeerde kinderen en hun ouders verkiest een groot aantal de illegaliteit, omdat terugkeer

KINDEREN BUITEN BEELD

naar het land van herkomst geen enkel perspectief biedt. Deze ouders proberen met hun kinderen zoveel mogelijk uit het zicht van politie en justitie te blijven. En dat is ook niet verwonderlijk. De dienst Terugkeer en Vertrek van het Ministerie van Veiligheid en Justitie benadrukt dat wie uitgeprocedeerd is en illegaal in Nederland verblijft, het land zal worden uitgezet.¹

Nederland is een van de landen die het VN-Kinderrechtenverdrag heeft ondertekend. Dit verdrag bevat algemene kinderrechten, zoals het recht op bescherming tegen discriminatie, zorg voor veiligheid, gezondheid en onderwijs. Daarnaast zijn ook speciale rechten opgenomen voor vluchtelingenkinderen die voorzien in passende bescherming, humanitaire bijstand en gezinshereniging. In de praktijk blijkt dat Nederland de aangegane verplichtingen jegens ongedocumenteerde kinderen nauwelijks waar kan maken. De Werkgroep Kind in AZC wees er herhaaldelijk op dat kabinetsmaatregelen, zoals de detentie van asielzoekerskinderen of de opvang van uitgeprocedeerde kinderen in Gezinslocaties,² eerder leiden tot beperking dan tot borging van kinderrechten.³ De Hoge Commissaris voor de Mensenrechten Nils Muižnieks van de Raad van Europa concludeerde dat Nederland onvoldoende maatregelen neemt om de basisrechten van ongedocumenteerde kinderen te waarborgen: “opsluiten is een allerlaatste redmiddel, kinderen mogen nooit gevangen worden gezet, niet in een gevangenis en niet in een detentiecentrum voor migranten”.⁴ Steeds duidelijker wordt dat het uitzettingsbeleid van uitgeprocedeerde kinderen op gespannen voet staat met het Kinderrechtenverdrag. Nederlandse organisaties zoals de Kinderombudsman, Defence for Children, Vluchtelingen Werk Nederland, Kerk in Actie, Landelijke Stichting Ongedocumenteerden (LOS) en een aantal politieke partijen zetten zich in voor een humaner beleid ten aanzien van ongedocumenteerde kinderen. Herhaaldelijk wijzen zij op negatieve gevolgen van het uitzettingsbeleid, het Kinderpardon en de kind-onvriendelijke omstandigheden in de Gezinslocaties.

Dat dit geen specifiek Nederlands probleem is, blijkt uit een brief van PICUM (Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants) aan de voorzitter van de Europese Commissie waarin de schending van de rechten van ongedocumenteerde kinderen aan de orde werd gesteld:

“However, despite a clear legal framework obliging the European Union and all EU Member States to guarantee rights to all children under their jurisdiction, key institutional bodies have underlined systematic violations of migrant children's rights in the European Union. Migrant children face limited access to justice and essential services including education and health care, and are subjected to apprehension, administrative detention and deportation, due to their or their parents' migration status.” (PICUM, 2014).⁵

In Nederland is onderzoek uitgevoerd naar woon- en leefomstandigheden van kinderen in AZC's door onder andere Kalverboer en Zijlstra (2008) en meer recentelijk door de Werkgroep Kind in AZC (2013, 2014). Naar de situatie van uitgeprocedeerde kinderen die met hun ouders een bestaan opbouwen in de illegaliteit, is nog nauwelijks onderzoek verricht. Evenmin is dit het geval bij ongedocumenteerde kinderen voor wie nooit een asielaanvraag is ingediend. Het doel van dit artikel is meer licht te werpen op de leef- en ontwikkelingsomstandigheden van deze groep kinderen. Hiertoe bespreken we eerst een aantal uitkomsten van onderzoeken naar ongedocumenteerde kinderen in asielzoekerscentra, Gezinslocaties en opvang voor alleenstaande minderjarige asielzoekers. Daarna schetsen we het onderzoek naar ongedocumenteerde kinderen die in de illegaliteit verblijven, dat door studenten van opleidingen voor hogere sociale studies van de Hogeschool Utrecht is uitgevoerd. We sluiten het artikel af met enkele conclusies en met reflecties op de opbrengsten en beperkingen van het onderzoek.

ONDERZOEK NAAR KINDEREN IN AZC'S, GEZINSLOCATIES EN OPVANG VOOR AMV'S

Jaarlijks verblijven tussen de 6000 en 8000 kinderen in een AZC. Om meer zicht te krijgen op de ontwikkelingsomstandigheden van deze kinderen en de mate waarin voldaan wordt aan de eisen uit het VN-Kinderrechtenverdrag, hebben Kalverboer en Zijlstra (2008) 14 criteria geformuleerd. Deze criteria geven een beschrijving van de minimale voorwaarden waaraan de woon- en leefsituatie van een kind moet voldoen, wil een kind zich optimaal kunnen ontwikkelen. De auteurs stellen dat langdurige afwezigheid van al deze voorwaarden kan leiden tot psychische of andere schade aan de ontwikkeling van het kind. Kalverboer en Zijlstra kwamen tot de conclusie dat deze voorwaarden voor kinderen in AZC's onvoldoende aanwezig zijn.

Ook uit onderzoek van Kloosterboer (2009) blijkt dat kinderen in AZC's in omstandigheden leven die niet voldoen aan de eisen die het VN-Kinderrechtenverdrag stelt. De Werkgroep Kind in AZC spreekt in een brief aan de Tweede Kamer in 2011⁶ over fundamentele problemen op meerdere leefgebieden die de ontwikkeling van de kinderen schaden, waaronder opvoeding, school, vrije tijd en participatie. Kloosterboer (2009) en de Werkgroep Kind in AZC (2013, 2014) wijzen in het bijzonder op een hoge verhuismobiliteit van de gezinnen, waardoor de kinderen achter raken op school en moeite hebben zich aan nieuwe vrienden te hechten. Kloosterboer (2009) noemt tevens een aantal psychische problemen, zoals stressverschijnselen en angst voor autoriteiten. Pharos (2010) en Beirens, Huges, Hek en Spicer (2007) signaleren ook problemen met de toegang tot de gezondheidszorg.

KINDEREN BUITEN BEELD

Uitgeprocedeerde kinderen en hun ouders die nog niet uit Nederland zijn vertrokken, kunnen sinds 2011 op indicatie van de Dienst Terugkeer en Vertrek worden overgeplaatst naar een Gezinslocatie. De Werkgroep Kind in AZC (2014) onderzocht de woon- en leefomstandigheden van Gezinslocaties. Het onderzoek laat zien dat de Gezinslocaties onvoldoende zijn toegerust om kinderen te laten opgroeien en daardoor schadelijke gevolgen kunnen hebben. Zij veroorzaken stress, spanning, armoede, verhoogde kans op medische klachten en onvoldoende sociale hechting. Veel van deze problemen komen, zoals hiervoor werd aangegeven, ook voor in AZC's, maar wegen in de Gezinslocaties extra zwaar omdat er geen perspectief meer is op een verder verblijf in Nederland.

Een derde groep kinderen zijn de alleenstaande minderjarige vreemdelingen (AMV). Dit zijn jongeren onder de 18 jaar die zonder hun ouders naar Nederland zijn gekomen. Zij krijgen speciale begeleiding en wonen tot hun 18e in aparte opvanglocaties. Een aantal verdwijnt met onbekende bestemming als zij 18 worden en geen verlening van hun AMV-aanvraag krijgen. Staring en Aarts (2010) verrichtten onderzoek naar deze laatstgenoemde groep AMV's. Zij geven in meerderheid aan te verkiezen voor onzekerheid van het onrechtmatige verblijf in Nederland boven de nog grotere onzekerheid van een verblijf elders of in het land van herkomst. De onderzoekers wijzen op de psychosociale gevolgen van deze keuze: angst voor de politie, mentale gezondheidsproblemen, schaamte voor de illegale status en het gevoel van afwijzing.

Het algemene beeld dat uit het literatuuronderzoek ontstaat, is dat ongedocumenteerde kinderen of zij nu in een AZC, een Gezinslocatie of opvang voor AMV's verblijven, onder moeilijke omstandigheden opgroeien waarbij niet wordt voldaan aan essentiële ontwikkelingsvoorwaarden.

DOEL VAN HET ONDERZOEK EN ONDERZOEKSVRAGEN

Dat er weinig tot niets bekend is over kinderen die met hun ouders een bestaan opbouwen in de illegaliteit, baart zorgen. Deze zorgen worden gedeeld door Fanga Musow. Dit opvangproject voor vrouwen en ongedocumenteerde kinderen in Utrecht benaderde de gemeente Utrecht met het verzoek om de leefsituatie van ongedocumenteerde kinderen in de stad te in kaart te brengen en te verbeteren. Mede op verzoek van de gemeente Utrecht heeft de stichting Landelijk Ongedocumenteerden Steunpunt daarop, in samenwerking met het lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening van de Hogeschool Utrecht, een onderzoek uitgevoerd.

Doel van het onderzoek was om inzicht te krijgen in de omvang en herkomst van de groep ongedocumenteerde kinderen in de stad Utrecht en de wijze waarop het leven zonder verblijfsstatus

van invloed is op hun ontwikkeling. Een nevensdoel was om de bekendheid van studenten van Utrechtse sociale opleidingen met deze groep kinderen te vergroten. Dit nevensdoel was mede ingegeven door de geringe aandacht van de opleidingen voor deze groep kinderen.

De onderzoeksvragen waren: 1) Wat is de omvang van de groep ongedocumenteerde kinderen in Nederland en in het bijzonder in de stad Utrecht? 2) Hoe ervaren de ongedocumenteerde kinderen hun woon- en leefomstandigheden? 3) In hoeverre worden de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen gewaarborgd? 4) Welke aanbevelingen zijn er te formuleren voor gemeentelijk beleid om de ontwikkelingsvoorwaarden van ongedocumenteerde kinderen te waarborgen?

METHODE

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is een deelonderzoek met een kwantitatief karakter uitgevoerd, gericht op het bepalen van de omvang van het aantal kinderen en een deelonderzoek met een kwalitatief karakter, gericht op de ontwikkelingssituatie van de kinderen.

Afbakening van het onderzoek

Voor het onderzoek kwamen kinderen in aanmerking, die zijn uitgeprocedeerd maar niet met hun ouders naar een Gezinslocatie verhuizen en kinderen die nooit een asielaanvraag hebben ingediend. Overige inclusiecriteria waren: respondenten variëren in leeftijd tussen zes en negentien jaar, beheersen de Nederlandse taal goed en zijn niet afkomstig uit Oost-Europa. Kinderen uit Oost-Europa worden niet meegenomen in dit onderzoek, aangezien zij in Nederland legaal verblijf hebben.

Bij de aanvang van het onderzoek was de precieze omvang van deze groep kinderen in Utrecht onbekend. Veel bronnen geven enkel inzicht in cijfers over een deelgroep van de totale populatie en zien niet op de gehele populatie ongedocumenteerde kinderen. Om juiste informatie te verkrijgen over het aantal ongedocumenteerde kinderen in Utrecht zetten we een enquête uit onder scholen voor basis- en voortgezet onderwijs en consultatiebureaus. Verder benaderden we de gemeente Utrecht voor ontsluiting van informatie uit haar registratiesystemen.

Werving

De werving van ongedocumenteerde kinderen bestond uit het schriftelijk en telefonisch benaderen van intermediairs. Zij hebben professionele (school, huisartsenposten, ziekenhuizen,

KINDEREN BUITEN BEELD

welzijnsinstellingen) en niet professionele (sportclubs, buurtverenigingen) contacten met de kinderen. In eerste instantie werden alleen intermediairs in Utrecht benaderd. Toen “slechts” vier kinderen binnen de onderzoekstermijn instemden met een interview, werden ook intermediairs uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag benaderd. Dit besluit was mede ingegeven door het feit dat de studenten die in dit onderzoek participeerden, beperkte tijd hadden.

In totaal stemden 58 kinderen in met een interview. Daar kwamen 25 op terug. Redenen die zij opgaven waren schroom, maar vooral angst. Uiteindelijk namen 33 kinderen deel aan de interviews. Vier bleken echter ongeschikt omdat deze kinderen inmiddels een verblijfsvergunning hadden en hun ervaringen met de oude ongedocumenteerde en nieuwe situatie onvoldoende van elkaar konden scheiden.

Inzet studenten

Het onderzoek maakte deel uit van de afstudeeropdracht van studenten van opleidingen voor sociale studies. Hun inzet bestond uit het afnemen en uitschrijven van alle interviews, het schrijven van een reflectieverslag en het analyseren van de interviews voor hun afstudeerscriptie. De reflectieverslagen bevatten notities over de woon- en leefsituatie van de kinderen en de interviewomstandigheden. Voorafgaand aan de interviews volgden de studenten domein-specifieke trainingen (juridische en pedagogische aspecten van de ongedocumenteerde kinderen) en trainingen in het afnemen en analyseren van interviews met kinderen.

Interviews

Om zo goed mogelijk bij de leefwereld van de onderzoeksgroep aan te sluiten, waren er twee vragenlijsten: een voor kinderen (zes tot 12 jaar) en een voor de jongeren (12 tot 19 jaar). De thema's waren identiek. De jongeren kregen extra vragen over stage, werk en toekomstplannen.

De interviews waren semigestructureerd. Daarbij werd een topiclijst gebruikt die is gebaseerd op het ontwikkelingsmodel van Kalverboer en Zijlstra (2008). De veertien ontwikkelingsvoorwaarden die deze onderzoekers onderscheiden, zijn samengebracht tot acht kernvoorwaarden, verdeeld over de categorieën binnen en buiten het gezin. Voorwaarden binnen het gezin zijn levensonderhoud, wonen, pedagogisch klimaat en gezondheid. Voorwaarden buiten het gezin zijn sociaal netwerk, educatie, omgang met leeftijdsgenoten en toekomst.

Vervolgens werd de topiclijst met bijbehorende vragen besproken met deskundigen op het terrein van ongedocumenteerde migranten en hun kinderen. De vragen over de topics waren gericht op het verkrijgen van inzicht in de leefomstandigheden ten aanzien van deze voorwaarden. Enkele voorbeeldvragen over wonen zijn: Heb je altijd op huidig adres gewoond? Welk adres vind je het leukst om te wonen? Waarom? Beschrijf jouw ideale woonplek?

De interviews vonden plaats op een plek van voorkeur van de onderzoeksgroep: het woonadres, de school, de kerk of de stageplek. Interviews met de kleine kinderen vonden in het bijzijn van de ouders, verzorgers of een oudere broer of zus plaats. In een enkel geval was er een ouder aanwezig tijdens het interviewen van een jongere. Dit leidde soms tot ongemakkelijke situaties tussen de interviewer en de jongere en tot de indruk dat de jongere niet in alle openheid bepaalde vragen (bijvoorbeeld over wonen of de omgang met leeftijdsgenoten) kon beantwoorden. Tevens viel tijdens de interviews de kleine woonruimte op die de meeste kinderen en jongeren moesten delen met hun broers, zusters en ouders of verzorgers.

Alle interviews zijn letterlijk uitgetypt. Het tekstmateriaal is eerst in fragmenten opgedeeld. De fragmenten werden voorzien van codes. Op die manier ontstond er van alle transcripties een lijst met codes. Deze codes werden vervolgens vergeleken met de coderingslijst. De coderingslijst bestond uit de volgende aspecten: de ervaring van de woon- en leefsituatie en de acht ontwikkelingsvoorwaarden. Na tien interviews zijn alle transcripties en codes kritisch bestudeerd. Codes werden samengevoegd. Hierdoor ontstond een abstractere codering. Categorieën werden ontwikkeld. Deze hadden betrekking op de beleving van illegaliteit. Het bleek namelijk dat de respondenten op een drietal manieren worden geconfronteerd met de afwezigheid van een geldige verblijfsstatus, namelijk "leven met een geheim", "angst voor autoriteiten" en "aangaan van emotionele bindingen". De overige categorieën corresponderen met de voorwaarden die voor dit onderzoek waren geformuleerd: levensonderhoud, wonen, pedagogisch klimaat, gezondheid, contact met leeftijdgenoten, onderwijs, sociaal netwerk en toekomstperspectief. De resterende interviews die werden afgenomen, leverden geen nieuwe categorieën op.

AANTALLEN EN ACHTERGRONDGEGEVENS VAN DE KINDEREN

Aantallen ongedocumenteerde kinderen

Het bleek geen gemakkelijke opgave om informatie te verkrijgen over het aantal ongedocumenteerde kinderen in Nederland en in de stad Utrecht. Veel onderzoeken geven

KINDEREN BUITEN BEELD

enkel inzicht in cijfers over een deelgroep van de totale populatie. Bovendien ontbreekt een uitsplitsing naar kinderen en volwassenen (Bommeljé & Braat, 2002; Van der Heijden, Van Gils, Cruijff & Hessen, 2011; Leerkes, Van San, Engbersen, Cruyff & Van der Heijden, 2004). In 2011 gaf de toenmalige minister van Immigratie, Integratie en Asiel op vragen van de Kinderombudsman al aan dat het niet mogelijk is om een exact cijfer te geven van in Nederland verblijvende kinderen zonder verblijfsvergunning en hun verblijfsduur (Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2012).

In dit onderzoek konden, aan de hand van een enquête en diverse belrondes langs scholen voor het basis- en voorgezet onderwijs, consultatiebureaus en informatie uit registratiesystemen bij de gemeente Utrecht, 45 ongedocumenteerde kinderen in Utrecht worden getraceerd. Uitgangspunt voor deze “zoekactie” was dat het grootste deel van de ongedocumenteerde kinderen schoolgaand is. Het onderzoek van Bommeljé en Braat (2002) toont echter aan dat ouders uit angst hun kinderen thuis houden en dat sommige gezinnen door Nederland zwerven, waardoor een inschrijving op een school niet mogelijk is. De vraag die hierdoor rijst, is of de totale groep ongedocumenteerde kinderen in Utrecht niet groter is dan uit ons onderzoek naar voren komt.

Leeftijd, sekse en land van herkomst

Van de 29 geïnterviewde kinderen zijn vijftien jonger dan twaalf jaar. Er zijn bijna net zoveel jongens (n=15) als meisjes (n=14) geïnterviewd. De herkomst van de kinderen ligt in veertien landen, verspreid over verschillende delen van de wereld. Van de 29 kinderen zijn zestien in Nederland geboren. De herkomst van hun ouders ligt in Marokko, Mali, Ghana, Angola, Ivoorkust, Nigeria, China, Maleisië en Suriname. De dertien kinderen die niet in Nederland geboren zijn, zijn afkomstig uit Somalië, Nigeria, Kaapverdië, Ghana, Liberia, Irak, Armenië, Duitsland en Colombia.

Gezinssamenstelling

Meer dan de helft (n=17) van de kinderen in dit onderzoek groeit op zonder vader. Bij kinderen die in Nederland geboren zijn, komt dit vaker voor (n=11) dan bij kinderen die in een ander land zijn geboren (n=6). Alle zeventien kinderen die opgroeien zonder vader hebben weinig of geen contact met de vader.

Eén kind woont bij vrienden van de moeder. De moeder zelf woont in het buitenland, met haar nieuwe partner. Twee kinderen zijn onder toezicht geplaatst van Bureau Jeugdzorg. In totaal maken de 29 kinderen deel uit van 21 gezinnen.

Verblijfsduur

De tijd dat de kinderen onrechtmatig in Nederland zijn, is voor 26 kinderen langer dan vier jaar. De termijn van het verblijf in de illegaliteit van de kinderen die in Nederland geboren zijn, is relatief lang. Alle zestien kinderen wonen vijf jaar of langer in Nederland, met een maximum van zeventien jaar. De termijn van het verblijf in de illegaliteit van de kinderen die niet in Nederland geboren zijn, is iets korter. Drie kinderen wonen twee jaar of korter in Nederland. De overige tien kinderen wonen vijf jaar of langer in Nederland, met een maximum van twaalf jaar.

Status

Voor de kinderen is het al dan niet verkrijgen van een verblijfsvergunning een belangrijk thema. Een kind heeft een maand voorafgaand aan het interview een verblijfsvergunning verkregen. Op het moment van het onderzoek hadden de ouders van twaalf kinderen juridische stappen ondernomen voor het verkrijgen van verblijfsdocumenten. Zes kinderen hebben een aanvraag voor het Kinderpardon ingediend. De ouders van de overige zes kinderen probeerden via een andere procedure verblijfsdocumenten voor Nederland te verkrijgen. Van de overige zestien kinderen was niet duidelijk of de ouders in Nederland een aanvraagprocedure waren gestart voor het verkrijgen van verblijfsdocumenten.

INTERVIEWS MET KINDEREN

Door de interviews van studenten met kinderen en hun ouders in Utrecht en de andere steden, is een duidelijk beeld ontstaan van de leef- en ontwikkelingsomstandigheden en de wijze waarop de kinderen deze ervaren.

Wonen en verhuizen

De helft van de geïnterviewde kinderen woonde op het moment van de interviews in een woning met een eigen toegang, keuken en toilet. Deze kregen zij veelal via de kerk of een hulporganisatie.

KINDEREN BUITEN BEELD

De overige kinderen vinden met hun ouders onderdak bij familie of vrienden, of verblijven in een opvanginstelling. De vele verhuizingen en de krappe behuizing ervaren de kinderen als een last. Verhuizingen lijken echter noodzakelijk omdat problemen tussen bewoners kunnen ontstaan, de huur te hoog is of het gezin op de vlucht is voor de politie.

“Sinds we uit het AZC zijn gevlucht, hebben we geen vaste woonplek. We trekken van het ene adres naar het andere. Soms slapen we op straat. Dat voelt niet goed. Ik weet niet of ik bang moet zijn of dat ik het allemaal spannend vind. Als we de politie tegenkomen en die vraagt ons waarom we op straat wonen, is de kans groot dat ze ons naar ons land terugsturen. In dit huis waar we nu wonen, is het zo dat als er op de deur wordt geklopt, wij ons verstoppen. We denken dan dat het de politie is of de burens die misschien willen weten wie wij zijn.” (Jongen, 12 jaar)

De eindjes aan elkaar knopen

Uit de interviews wordt duidelijk dat veel ongedocumenteerde kinderen in armoede opgroeien. Zij voorzien op verschillende manieren in hun levensonderhoud, variërend van het leven van giften tot inkomsten uit (zwart) werk. Omdat een officiële baan niet tot de mogelijkheden behoort, bestaat voortdurend de angst van verlies van werk. Gezinnen die financieel afhankelijk zijn van één ouder zijn extra kwetsbaar. Van de 21 gezinnen waartoe de kinderen behoren zijn maar liefst zeven gezinnen volledig afhankelijk van donaties. Gezien de geringe kans op verandering c.q. verbetering van de (financiële) situatie van deze gezinnen, is de situatie van armoede waarin de kinderen opgroeien hardnekkig.

Het menu thuis bestaat vooral uit pasta, rijst, patat en pizza. Geld voor gevarieerd eten is er niet. Evenmin voor “luxe zaken” zoals een sportvereniging of aansluiting op internet. Daarnaast ervaren kinderen een gemis aan basale zaken, zoals schoolbenodigdheden, speelgoed, (sport) kleding of een fiets. De kinderen voelen de spanningen van hun ouders vanwege de dreiging van het wegvallen van inkomsten waardoor zij niet meer kunnen voorzien in de meest primaire levensbehoeften.

“Een meneer van de kerk, vroeg ons een keer ‘wat kan ik voor jullie kopen’? En we zeiden ‘niks’. Toen heb ik stiekem gezegd ‘fruit, fruit’. Vanaf toen geeft die meneer elke week vijf euro waarmee mijn moeder of vader fruit koopt.” (Jongen, 12 jaar)

Spanningen thuis

Vaak hebben ongedocumenteerde kinderen, in vergelijking met Nederlandse kinderen, weinig privacy thuis. Zij slapen met hun broertjes en zusjes op een kamer, soms met hun ouders en soms delen de gezinsleden samen één bed. De behoefte aan rust en gelegenheid om je terug te kunnen trekken is dan groot. De gezinsomstandigheden en de ongedocumenteerde status zorgen vaak voor spanningen thuis. Tussen gezinnen die in hetzelfde huis verblijven maar ook tussen familieleden of tussen ouders. Dit houdt echter niet in dat de kinderen negatief zijn over het contact met hun ouders. Zij vinden de band met hen belangrijk en steunend. De ouders doen wel een extra appèl op de kinderen om (zorg)taken en verantwoordelijkheden op zich te nemen. In een enkel geval gaat dit verder en is er sprake van parentificatie, doordat de kinderen rollen en verantwoordelijkheden van hun ouders overnemen. In deze situaties is er onvoldoende gelegenheid om echt "kind te zijn". Hoewel dit niet het algemene beeld is, laat in een aantal gevallen het pedagogische klimaat waarin de kinderen opgroeien te wensen over. Zo vertelden enkele kinderen dat ze getuige zijn geweest van huiselijk geweld. Dit roept vragen op over veiligheidsrisico's voor de kinderen. Temeer daar de kinderen door hun ongedocumenteerde status niet in beeld zijn bij instanties en verwaarlozing of mishandeling minder snel worden opgemerkt.

Toegang tot gezondheidszorg

Als kinderen ziek zijn kunnen de ouders terughoudend zijn in het bezoeken van een huisarts. De eigen inschatting van de ernst van de ziekte en de kosten van het consult bepalen de afweging. De ervaringen met huisartsen en andere zorgverleners zijn overwegend positief, doordat er begrip is voor de moeilijke omstandigheden en er op adequate wijze hulp wordt geboden. In enkele gevallen weigeren zorgverleners hulp.

"Mijn moeder was met mijn zus naar de huisarts toen bleek dat mijn zus iets raars had aan haar neus, een vergroeiing of zo. Maar die arts stuurde hen weg. Hij zei dat hij niets van de verzekering zou krijgen. Ma zei dat ze hem wel ging betalen. Het was ook al eerder gebeurd met deze arts toen mijn zusje iets aan haar voet had. Deze huisarts stuurde haar ook weg." (Meisje, 17 jaar)

Leven op school en in de buurt

De helft van kinderen heeft geen contact met leeftijdgenoten op school, de buurt of de kerk. Vijf van de geïnterviewde kinderen zijn lid van een sportvereniging. Zeven kinderen zouden

dit ook willen, maar wegens geldgebrek gaat dat niet. De kinderen vinden het moeilijk om hun leeftijdsgenoten te vertellen over hun situatie. Ze zijn bang “ontdekt” te worden en houden daardoor een zeker wantrouwen naar leeftijdsgenoten en volwassenen. Toch ervaren de kinderen veel steun aan docenten op school. Ze worden geholpen met schoolwerk, stages en waarderen het dat school niet doorvertelt dat ze onrechtmatig in Nederland verblijven. Een aantal kinderen heeft last van pesten op school. Soms heeft dit volgens hen direct te maken met hun afkomst. Een jongen van 14 vertelt: “Ik vind sommige klasgenoten racistisch. Ze beledigen anderen voortdurend. Dat geeft geen goed gevoel. Ik kijk ernaar, maar doe niks.”

Beleving van illegaliteit

Afhankelijk van hun leeftijd zijn kinderen zich bewust van hun illegale status. Uit de interviews kwamen drie opvallende thema's naar boven die hiermee samenhangen.

- Leven met een geheim. Uit angst voor uitzetting of veroordeling door hun omgeving bewaren de kinderen hun “werkelijkheid” het liefst voor zich zelf. De problemen die de kinderen hiermee hebben, delen ze soms zelfs niet met hun ouders.

“Mijn vrienden weten niets van mijn status. Ik doe dat bewust niet. Dat hou ik echt voor mijzelf. Want als iemand het weet, kan hij het doorvertellen. Daarom ben ik ook heel alert, ook naar mijn vrienden toe. Sommige vrienden vinden dat ik mysterieus ben omdat ik nooit over mijn thuissituatie praat.” (Jongen, 17 jaar)

- Angst voor autoriteiten. Bij de kinderen is altijd de angst aanwezig dat zij zullen worden opgepakt door de politie. Dit heeft betrekking op het leven op straat waarbij de angst er is dat zij staande gehouden zullen worden of meer indirect dat op de een of andere manier “uitkomt” dat zij illegaal zijn en alsnog worden aangehouden. “Eigenlijk voel ik mij gewoon opgesloten. Ik voel me niet vrij. Ik weet niet wat ik moet doen als ik de politie tegenkom op straat. Moet ik blijven staan of wegrennen? Het geeft een hoop frustraties.” (Jongen 17 jaar)
- Geen emotionele verbintenissen. Een aantal kinderen geeft aan huiverig te zijn voor het aangaan intieme vriendschappen of om verliefd te worden, omdat zij zelf niet zeker zijn hoe lang zij deze relaties aan kunnen houden. Ze willen zichzelf en de ander de teleurstelling van de beëindiging ervan besparen, indien ze onverhoopt uit Nederland wegmoeten.

Zorgen over de toekomst

De kinderen ervaren de toekomst als zeer ongewis. Tweederde zou in Nederland willen blijven wonen. Zij dromen over een toekomst als arts, advocaat of econoom. Ze hebben veelal geen band met het herkomstland (van hun ouders), spreken de taal niet en willen daar ook niet wonen (op een enkele uitzondering na). Hun zorgen hebben ook betrekking op het verblijf in Nederland zoals de uitsluiting van, of de beperkte toegang tot, sociale voorzieningen en gezondheidszorg. Door het ontbreken van documenten kunnen zij op latere leeftijd veel zaken niet die hun gedocumenteerde leeftijdsgenoten wel kunnen, zoals een stageplek vinden, een brommer- of autorijbewijs halen, gelegenheden bezoeken waar ze zich moeten legitimeren, een (bij)baan nemen of op vakantie gaan naar het buitenland.

Beschermjas van betrokken burgers

Uit de interviews werd duidelijk dat rondom de ongedocumenteerde kinderen een “beschermjas” van burgers, vrijwilligers, hulpverleners, onderwijzers en anderen betrokkenen staat. Zij trekken zich het lot van deze kinderen aan en bieden hand- en spandiensten aan de kinderen en de gezinnen waarin zij opgroeien. Ook doneren ze bij tijd en wijle geld of goederen, verlenen ze praktische en emotionele steun, houden ze een “vinger aan de pols” en springen ze in, in geval van nood. Juist omdat de kinderen niet vanzelf in beeld komen bij formele instanties is deze kring van mensen van betekenis voor de borging van de ontwikkelingskansen van de kinderen. Deze bescherming door informele zorgverleners werd tijdens het onderzoek ook nog op andere wijze zichtbaar. We bemerkten (grote) terughoudendheid bij de betrokkenen: ze schermen de kinderen af, houden hen in de luwte en bewaken hun anonimiteit om hen te beschermen.

Ervaringen van student-interviewers

Het onderzoek had als nevendoelstelling om aankomende professionals in de sociale en juridische dienstverlening te interesseren voor deze doelgroep en hen gevoeliger te maken voor de problematiek van het illegaal verblijf. Uit de reflectieverslagen en afstudeerpresentaties van de studenten bleek een sterke betrokkenheid en compassie. De interviews hebben grote indruk bij hen achtergelaten en veel duidelijk gemaakt over de kwetsbare omstandigheden waarin de kinderen opgroeien. De studenten hebben de uitkomsten van hun interviews verwerkt in geanonimiseerde

KINDEREN BUITEN BEELD

afstudeerverslagen, waaronder een fotoreportage en een verhalenboek. Deze hebben zij gepresenteerd in een bijeenkomst met medestudenten.

“Terugkijkend op het onderzoek heb ik ontzettend veel geleerd over wat het betekent voor kinderen om in de dagelijkse praktijk zonder verblijfsvergunning te zitten. Ik kreeg letterlijk een kijkje achter de voordeur van een doelgroep waar ik normaal gesproken niet mee in aanraking zou komen. Ik stapte in een andere wereld van mensen die niet gezien worden, maar er wel degelijk zijn.” (Student 1)

“Door de gesprekken met deze kinderen heb ik ontdekt dat er omstandigheden zijn die het kind in het dagelijkse leven kunnen belemmeren. Zo vertelde een meisje dat ze twee beste vriendinnen heeft op school. Maar deze vriendinnen weten niets over haar status in Nederland. Ik vind dat een belemmering, omdat deze situatie een stressfactor kan zijn in de omgang met haar vriendinnen. Ze draagt toch een geheim met zich mee. (Student 2)

CONCLUSIES

De Kinderombudsman, Unicef, Defence for Children en de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de Raad van Europa bekritiseren Nederland vanwege de gebrekkige bescherming van de rechten van ongedocumenteerde kinderen. Volgens de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de Raad van Europa en de Nederlandse Ombudsman heeft de overheid hierin een taak, namelijk om de aantallen en leefsituatie van deze kinderen in beeld te krijgen. Dit brengt echter een spanningsveld teweeg. Is het mogelijk de kinderen te registreren en hun ontwikkeling te monitoren zonder dat zij het risico lopen op juridische vervolging?

Over de vraag hoe deze kinderen hun woon- en leefsituatie ervaren en hoe groot die groep is, is nog weinig bekend. In ons onderzoek hebben we de schijnwerpers op deze kinderen gericht. Onze bevindingen komen grotendeels overeen met het beeld dat in de literatuur wordt geschilderd over kinderen in opvangcentra. De problemen die de geïnterviewde kinderen benoemen, vallen gedeeltelijk samen met de problemen van andere kinderen in Nederland (ongeacht hun juridische status) en met andere kinderen die opgroeien in armoede. Echter, de problemen van ongedocumenteerde kinderen in ons onderzoek lijken zwaarder door te werken, of zijn fundamenteeler en hardnekkiger van aard, dan die van hun gedocumenteerde leeftijdsgenoten die in armoede leven.

De “beschermjas” van burgers die zich het lot van deze kinderen aantrekken, is van groot belang voor het bewaken van hun ontwikkeling, juist omdat de kinderen niet vanzelf in beeld komen bij formele instanties. Dit gegeven is in lijn met de principes van de participatiesamenleving, waarin burgers worden aangemoedigd (meer) informele hulp en ondersteuning te bieden. Gemeenten dienen juist de informele netwerken rondom ongedocumenteerde kinderen en hun ouders te ondersteunen en te faciliteren, opdat zij kunnen signaleren en interveniëren als de ontwikkeling van de kinderen gevaar loopt. Daarnaast kan de overheid zogenaamde “kind pakketten” bieden aan alle kinderen die opgroeien in armoede, inclusief kinderen zonder verblijfstatus.

Op de achtergrond speelde doorlopend de ethische vraag of we er goed aan deden om de kinderen – via ons onderzoek in beeld te brengen. De verhalen van de ongedocumenteerde kinderen maakten grote indruk op ons. Zodra achter de kale cijfers over illegalen in Nederland, de individuele mensen (in dit geval kinderen) van vlees en bloed zichtbaar worden, wanneer je hen in de ogen kijkt en hun verhalen hoort, raak je onvermijdelijk betrokken bij hun lot. Dan is – zo ondervonden wij – een neutrale houding ten opzichte van het politieke beleid van Nederland ten aanzien van illegalen, nauwelijks meer mogelijk. Dan moet je als onderzoekers een standpunt innemen en kleur bekennen.

BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK

De interviews bevatten rijke informatie over ongedocumenteerde kinderen. Het brengt in beeld hoe zij hun situatie ervaren. De verhalen en problemen van deze kinderen komen grotendeels overeen met die van andere kinderen, bijvoorbeeld in asielzoekerscentra en Gezinslocaties. De onderzoeksgegevens hebben de volgende beperkingen:

- Vanwege de gevolgde zoekstrategie zijn uitsluitend kinderen geïnterviewd die bekend zijn bij hulpverleners en scholen. Daarmee bieden de interviews zicht op een selecte groep kinderen in de illegaliteit. Kinderen die niet bij de hulpverlening en scholen bekend zijn, bleven in dit onderzoek buiten beeld.
- De interviews bieden een beperkt zicht op de geselecteerde aspecten van de ontwikkeling van deze kinderen. Door het eenmalig karakter van de interviews blijft de informatie over hun ontwikkeling beperkt tot momentopnamen, terwijl de ontwikkeling van de kinderen een dynamisch proces is.
- Bij dit onderzoek lag een belangrijke uitdaging in het interviewen van jonge kinderen. Deze waren minder goed dan de oudere kinderen in staat om hun ervaringen en gevoelens te

verwoorden. In het onderzoeksrapport staan daarom vaker citaten van de oudere kinderen. Dit geeft een enigszins vertekend beeld.

NOTEN

- 1 <http://www.vluchtelingenwerk.nl/feiten-cijfers/procedures-wetten-beleid/terugkeer>, geraadpleegd op 6 februari 2015.
- 2 In de Gezinslocatie verblijven (bijna) uitgeprocedeerde asielzoekersgezinnen met minderjarige kinderen. Zij hebben formeel geen recht meer op verblijf in Nederland. Van hen wordt verwacht dat zij terugkeren naar hun land van herkomst.
- 3 http://www.kind-in-azc.nl/docs/20110202_info_sheet_werkgroep.pdf, geraadpleegd op 20 november 2014.
- 4 <http://www.volkskrant.nl/binnenland/raad-van-europa-opsluiten-asielzoekers-gaat-in-tegen-mensenrechten~a3660266/>, geraadpleegd op 6 februari 2015.
- 5 PICUM, 2014, http://picum.org/picum.org/uploads/publication/Joint%20NGO%20Letter%20to%20President%20Barroso_children%20rights%20in%20Home%20Affairs%20post-Stockholm_18%20February%202014.pdf, geraadpleegd op 3 februari 2015.
- 6 http://www.kind-in-azc.nl/docs/20110202_info_sheet_werkgroep.pdf, geraadpleegd op 20 november 2014.

REFERENTIES

- Beirens, H., Huges, N., Hek, R., & Spicer, N. (2007). Preventing social exclusion of refugee and asylum seeking children. Building new networks. *Social Policy & Society*, 6(2), 219–229.
- Bommeljé, S., & Braat, K. C. (2002). *Tussen recht en kwaliteit. Een oriënterende studie naar "illegale" kinderen in het Nederlandse onderwijs* [Between justice and quality. An orienting study into "illegal" children in Dutch education]. Amsterdam: Defence for Children International Nederland i.s.m. Cordaid.
- Heijden, P. van der, Gils, G. van, Cruijff, M., Hessen, D. (2011). *Een schatting van het aantal in Nederland verblijvende illegale vreemdelingen in 2009* [An estimation of illegal immigrants in The Netherlands in 2009]. Utrecht: WODC.
- Kalverboer, M., & Zijlstra, E. (2008). *Het Belang van het Kind in het Vreemdelingenrecht. Kinderen uit asielzoekersgezinnen. Ontwikkeling, perspectief en juridische positie* [The interest of the child in the Aliens Act. Children of asylum seeking families. Development, perspective and juridical position]. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

- Kloosterboer, K. (2009). *Kind in het centrum: Kinderrechten in asielzoekerscentra* [Child in the centre: Children's rights at asylum seekers' centres]. Den Haag: Unicef Nederland.
- Leerkes, A., San, M. van, Engbersen, G. B. M., Cruyff, M. J. L. F., Heijden, P. G. M. van der (2004). *Wijken voor illegalen, over ruimtelijke spreiding, huisvesting en leefbaarheid* [Residential communities for illegal immigrants, about spatial distribution, housing and quality of life]. Den Haag: Utrecht University Repository.
- Ministerie van Veiligheid en Justitie (2012). *Kamerstuk 27062*. Den Haag: Rijksoverheid.
- Pharos (2010). *Ongedocumenteerde kinderen en de toegang tot ziekenhuiszorg* [Undocumented children and the access to hospital care]. Utrecht: Pharos.
- Staring, R., & Aarts, J. (2010). *Werken in de marge. Illegaal verblijvende jongeren in Nederland* [Working in the margin. Illegally residing children in the Netherlands]. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Werkgroep Kind in AZC (2013). *Ontheemd. De verhuizingen van asielzoekerskinderen in Nederland* [Alienated. Moving asylum seekers' children around in the Netherlands]. Voorburg: Werkgroep Kind in AZC.
- Werkgroep Kind in AZC (2014). *Het is hier in een woord gewoon stom. Onderzoek naar het welzijn en perspectief van kinderen en jongeren in gezinslocaties* [It's all just stupid here. Research into the wellbeing and perspective of children and juveniles in family locations]. Voorburg: Werkgroep Kind in AZC.